

УДК 343.98

*Л.І. Керик, наук. співробітник
Інститут вивчення проблем злочинності
Національна академія правових наук України,
м. Харків*

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

Дані про потерпілого дозволяють повніше охарактеризувати особу злочинця, мотиви вчинення ним злочину, з'ясувати чому було обрано даний спосіб учинення злочину. Особа потерпілого є структурним елементом криміналістичної характеристики, що досліджувалось у різний час такими вченими-криміналістами, як В.В. Вандишев, В.А. Журавель, С.П. Зеленковський, І.Г. Іванова, В.О. Коновалова, Д.О. Сорочотягіна, Є.О. Центров [Див.: 3; 5–8; 12; 14] та ін.

Стаття 120 КК України встановлює, що потерпілим від доведення до самогубства може бути як людина, яка знаходиться у матеріальній чи іншій залежності від винуватого, так і та, яка не перебуває в залежному становищі від злочинця (кваліфікуюча ознака). Р.З. Авакян стверджує, що необхідно всебічно вивчати особу загиблого, її відносини і зв'язки в сім'ї, побуті й за місцем роботи, з метою виявлення передсмертної записки, щоденника [1, с. 12, 13]. Кримінолог Н.О. Сафонова зазначає,

що особливістю такого злочину є те, що потерпілим може бути не кожна людина. Вплив на неї, який може призвести до самогубства, є можливим лише на певному етапі розвитку людини [11, с. 16, 17].

Щоб особу визнали потерпілою від даного злочину внаслідок жорсткого поводження з нею, систематичного приниження її гідності, шантажу необхідно, щоб самогубство (або замах на нього) вона вчинила умисно, за своїм бажанням і волею, через дії, спрямовані на спричинення організму смертельних ушкоджень. Потерпілим може бути також неповнолітній, якщо він розумів що винний ставиться до нього жорстоко, принижує його, і що насильницьким способом він може припинити своє життя через таке ставлення, і керував своїми діями [1, с. 26].

Особа потерпілого включає загальні демографічні ознаки: стать, вік, місце проживання, роботи чи навчання, професію, освіту, дані про спосіб життя й виховання в сім'ї, риси харак-

теру, звички й нахили, зв'язки й відносини, віктимність. Існують взаємозв'язки між особливостями особи потерпілого й особи злочинця, що впливає на місце, час, способи вчинення й приховування злочину [8, с. 257]. Відомості про потерпілого, його поведінку відіграють важливу роль для розкриття й розслідування такого злочину, як доведення до самогубства, а аналіз його особи має таке ж значення, що і вивчення особи злочинця.

Використання слідчим даних про потерпілого допомагає швидко й повно розслідувати злочин, правильно його кваліфікувати, застосовувати найбільш ефективні тактичні прийоми, індивідуалізувати покарання винного з урахуванням поведінки потерпілого [12, с. 88 - 92]. До чинників, що впливають на вибір злочинцем способу вчинення злочину, належать і особливості особи злочинця. Питанню збирання даних про потерпілого для використання їх у процесі розслідування приділяється певна увага вчених [12, с. 27–29]. Дослідження особи самогубця допомагає встановити причини самогубства, відрізнити його від інсценування останнього або доведення до самогубства [6, с. 21–29].

Зв'язок злочинця й потерпілого вивчається криміналістами [14, с. 17]. Спосіб учинення до-

ведення до самогубства може вибиратися злочинцем з урахуванням близькості відносин між ним і жертвою (приміром, потерпілий перебував у матеріальній чи іншій залежності від злочинця). Специфіка розглядуваного злочину полягає в тому, що особа потерпілого, його поведінка у випадку завершеного суїциду може досліджуватися лише опосередковано – через рідних, співробітників, знайомих, передсмертну записку, лист шантажиста тощо.

Юридична конфліктологія при розгляді кримінального конфлікту вважає злочин наслідком конфлікту, його завершальним етапом. У випадку доведення до самогубства ці висновки бувають вирішальними, оскільки заздалегідь зрозуміло, що злочинець і потерпілий перебували в конфлікті через жорстокість, шантаж, примус чи приниження злочинця до жертви злочину.

Психологія конфлікту «злочинець – жертва» може набувати різних форм. Причому жертва злочину до злочинної події характеризується певною поведінкою. Залежно від ролі потерпілого в ході реалізації злочинного наміру розрізняють декілька видів типової поведінки з боку жертви: позитивна, нейтральна, провокуюча [8, с. 155].

І.А. Алієв наголошує на тому, що особа потерпілого ви-

різняється: яскраво вираженими емоційними переживаннями, запальністю, вибухами почуттів, пристрасністю, різкими змінами настрою, які їх повністю захоплювала. Потерпілі відрізняються афективним характером емоційних переживань, які в них часто зумовлені негативними рисами характеру: дратівливістю, запальністю, неврівноваженістю, злобою тощо. Для них притаманно сповільнене протікання психічних процесів, у тому числі емоційних переживань, які є дуже глибокими; рухи їх мляві, почуття зовні виражаються слабо, нібито вони ні в чому не зацікавлені й байдуже ставляться до своєї долі. Менша чисельність потерпілих відрізняється життєрадісністю й великою рухливістю, уразливістю. Вони поспішно приймають рішення, поведуться необдуманно, легковажно. Через систематичне приниження їх особистої гідності або жорстокого поводження вони стають поривчастими, схильними до афекту, бурхливих емоцій [2, с. 82-91].

Найчастіше спроби суїциду спостерігаються в період гострих ситуаційних депресивних реакцій невротичного рівня. Такі розлади, як алкоголізм, наркоманія, органічні захворювання головного мозку, неврози, психопатія, а також важкі соматичні захворювання, що викликають загальне

ослаблення психічної діяльності, полегшують виникнення суїцидальних дій, відзначені у спостереженнях дослідників у 68% суїцидентів [9, с. 545 - 549].

При завершеному самогубстві кримінолог Л.М. Шестопалова описує так самогубця: чоловік – віком старше 55 років, психічно здоровий, стан соматичного здоров'я якого може погіршуватись; самотній (розлучений чи вдовець), який проживає окремо від дорослих дітей або взагалі їх не має; українець (або росіянин), громадянин України, який переважно не працює, а якщо працює, то займає, як правило, невисоку посаду, тому його матеріальне становище є незадовільним; тип темпераменту – меланхолійний; рівень інтелекту – низький або середній; мета життя – досягнення добробуту; політично, громадсько, релігійно неактивний, але його моральні якості наближаються до високих; у момент учинення самогубства він не перебував у стані алкогольного сп'яніння. Потерпілому від доведення до самогубства властиві такі елементи: дівчина – 16–17 років, донька, співмешканка або знайома злочинця; має середню освіту; працює чи навчається; за місцем зайнятості й у побуті характеризується позитивно, не вживає алкоголю, наркотиків; перебуває в матеріальній чи ін-

шій залежності від винного, зазнаючи моральної, а то й фізичної агресії з його боку; про намір вчинити самогубство переважно не попереджає і передсмертної записки не залишає [18, с. 16].

У психології й суїцидології існує поділ самогубств на 3 групи залежно від типу: істинне, афективне й демонстративне. При істинному суїциді характерними є самогубці віком 18–35 років, переважно розведені або неодружені. Найбільша група афективного суїциду – це особи віком 19–45 років, понад 50 % не мали сім'ї, решта – неодружені. Найменша група суїциду демонстративного – це особи віком 20–47 років, переважно жінки, у 71% випадків мотивом їх самогубства був конфлікт з чоловіком, решта – погроза розриву з женихом напередодні весілля або конфлікт на роботі. На відміну від попередніх груп, де психотравми частіше стосувалися любовних відносин з партнером, в останній групі самогубець мав як неформальні, так і якісь юридичні відносини. Практично у всіх самогубців бракувало істинного бажання смерті, їх суїцидальна поведінка мала складну структуру й неоднозначне, різноманітне змістовне навантаження.

До психічних особливостей, які сприяють суїцидальності, належать:

(1) емоційна в'язкість;
(2) дратівливість, уразливість, ви-

сока конфліктність, недостатній опір емоційним навантаженням;
(3) неадекватна самооцінка – завищена або занижена;
(4) гіпертрофована потреба самореалізації, невпевненість у собі;
(5) потреба в розумінні й підтримці, в позитивно забарвлених, так би мовити теплих емоційних зв'язках, щирих стосунках;
(6) слабкий вольовий контроль;
(7) ускладнення вольових зусиль при прийнятті рішень;
(8) несамостійність, особистісна незрілість, інфантильність;
(9) низька активність, песимізм, схильність до самозвинувачень;
(10) високий рівень тривожності. Такі ситуації можуть виникати: (а) при радикальному порушенні звичної системи спілкування, особливо в сімейній, інтимно-любовній, професійній сферах; (б) при небажаній для суб'єкта зміні соціального статусу (розлучення, звільнення з роботи, вихід на пенсію); (в) під час тяжких соматичних захворювань; (г) при відчутній алкоголізації, наркотизації, які можуть спричинити будь-яку кризову ситуацію, а також їх симбіоз. Самогубство, як спосіб вирішення проблем у кризовій життєвій ситуації, має за мету різний смисл і специфічну для кожного суїцидента мотивацію – протест, заклик, уникнення страждань, самопокарання, відмову та ін. [10, с. 64 - 71].

Залежно від психологічних якостей особистості й зовнішніх чинників у людей домінують різні мотиви суїцидальної поведінки, в сукупності яких можна виокремити декілька типів [10, с. 68, 69]. Мотивація суїцидальної поведінки у чоловіків і жінок має певні відмінності. Жінки є більш емоційними, спічутливими, емпатійними, ніж чоловіки, тому вони частіше вчиняють суїциди – як протест або помста. Основними соціальними чинниками, які зумовлюють суїцидальність у жінок, є сімейні й інтимно-любівні конфлікти, кризи. Чоловіки переживають значно серйозніше сексуальні розлади. Їх суїциди на сексуальному ґрунті нерідко особливо жорстокі. Для одружених суїцидальним чинником є, власне, не невдалий секс, а сімейні кризи, спричинені сексуальними проблемами [10, с. 69–70].

Дослідження О.Г. Єрмолаєвої свідчать, що близько 26% самогубців, які померли, і 32% тих, хто вчинив замах на самогубство, притягалися до відповідальності, до адміністративної – 12%, до кримінальної – 7% з них притягалися за вчинення насильницьких злочинів. Серед тих, хто вчиняв замах на самогубство 9%, з них 5% – за вчинення насильницьких злочинів. Дослідниця зазначає, що серед сучасних самогубців переважає тенденція

до антисоціальної поведінки, а найбільша схильність до насилля притаманна особам, які вчинили завершений суїцид, що говорить про їх агресивність [4].

Віктимологічні особливості жертв насильницьких злочинів у місцях позбавлення волі досліджуються науковцями [Див.: 4, 15–16]. Поведінка жертви у даному випадку, як мотив насильницького злочину, охоплює такі види відносин: яскраво висловлене протистояння, коли жертва відкрито висловлює незгоду з тими неформальними нормами поведінки, що існують у закладах кримінально-виконавчої системи і протистояння приховане, коли жертва з якихось причин змушена дотримуватися норм, але по можливості намагається їм активно протистояти [16, с. 327–330].

На суїцидальну поведінку самогубця, який перебуває у місцях позбавлення волі має вплив така соціально-демографічна ознака, як вік. Існує пряма залежність поведінки самогубця від його психології, фізичного стану, характеру соціальних зв'язків, інтересів, життєвих перспектив. Науковці стверджують, що з віком пов'язані різні соціальні прояви особистості, які виявляються не тільки в біологічних, скільки в соціальних чинниках [15, с. 129]. Самогубства в більшості випадків вчиняються особами,

засудженими за насильницькі злочини (агресивну поведінку). Гетероагресія, таким чином, є перенесенням агресії на себе, тобто аутоагресією [15, с. 129].

У місцях позбавлення волі в Україні не було зафіксовано жодного самогубства серед жінок. Розподіл самогубців серед осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі за віком: у віці до 16 років – не зафіксовано жодного випадку; вікова група 16–17 років стосовно загальної чисельності самогубців становить 2%; 18–24 років – 25%; 25 – 29 років – 17%; 30 – 39 років – 41%; 40–49 років – 8%; 50–59 років – 8%, понад 60 років – 8%. Відчутно впливає на рівень самогубств стан здоров'я людини: інваліди першої і другої групи вчиняють самогубства вдвічі більше, ніж працездатні засуджені, а інваліди третьої групи – частіше в півтора рази

[13, с. 10–12].

Пенітенціарно-кримінологічний портрет засудженого-самогубця має такий вигляд: особа 25–35 років; з достатнім рівнем інтелекту; емоційно стійка, але схильна до накопичення напруги; інтроверт, скритна; бажає займати досить високий соціальний статус; не лідер; не бажає показувати свої слабкості, нав'язувати свої почуття, проблеми; засуджений за насильницький злочин [15, с. 170–171].

При розслідуванні даного злочину необхідно вивчити такі взаємозв'язки: (а) особа потерпілого від доведення до самогубства – особа злочинця; (б) особа потерпілого – спосіб вчинення злочину – сліди злочину; (в) особа потерпілого – спосіб учинення злочину – особа злочинця; (г) час, обстановка, місце злочину – особа потерпілого.

Список літератури: 1. *Авакян Р.З.* Доведение до самоубийства и его предупреждение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 715 / ВНИИПП. – М., 1972. – 21 с. 2. *Алиев И.А.* Некоторые вопросы криминологической характеристики доведения до самоубийства // Вопросы криминалистики, криминологии и судебной экспертизы. – Баку, НИИСЭ, 1972. – № 15 – С. 82-91. 3. *Вандышев В.В.* Изучение личности потерпевшего в процессе расследования: Учеб. пособ. – Л.: Ленингр. высш. курсы. – 1989. – 92 с. 4. *Ермолаева Е.Г.* Суицид и преступность: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Саратов. юрид. ин-т МВД России. – Саратов, 2007. – 25 с. 5. *Журавель В.А.* Допрос потерпевшего и использование его показаний для построения методики расследования отдельных видов преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1983. – 17 с. 6. *Зеленковский С.П.* Установление и использование данных о личности потерпевшего при расследовании убийств: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Киев. гос. ун-т. – Киев, 1983. – 17 с. 7. *Иванова И.Г.* Личность потерпевшего как объект криминалистического исследования // Публично- и частноправовое регулирование в России. – Барнаул: Изд-во Алтайск. ун-та, 2003. – С. 328-331. 8. *Конювалова В.О., Шепітько В.Ю.* Юридична психологія: Акад. курс. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 424 с. 9. *Кравченко Л.П., Єгоров В.В., Єгорова Т.М.* Деякі правові і судово-експертні аспекти проблеми суїцидів // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 2. – С. 545-549. 10. *Психологія суїциду: Посіб.* / За ред.

В.П. Москальця. – К.: Академвидав. 2004. – 288 с. **11. Сафонова Н.А.** Доведение до самоубийства: Социальный и уголовно-правовой аспекты: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Урал. гос. юрид. акад. – Екатеринбург, 2002. – 26 с. **12. Сорокотягина Д.А.** Собираение и использование данных о личности потерпевшего с целью расследования преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Свердлов. юрид. ин-т. – Свердловск, 1978. – 15 с. **13. Тищенко А.П.** Профілактика суїцидальної поведінки засуджених в місцях позбавлення волі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – К., 1998. – 22 с. **14. Центров Е.Е.** Криминалистическое учение о потерпевшем. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 160 с. **15. Цой О.Р.** Самоубийства в местах лишения свободы: криминологические проблемы. – М.: Норма, 2007. – 208 с. **16. Черняева Н.И.** Виктимологические особенности жертв насильственных преступлений в местах лишения свободы // Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии: Сб. науч. ст. / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. – О.: Феникс, 2007. – С. 327-330. **17. Шабанов В.Б., Кашинский М.Ю.** Правовые проблемы совершенствования предупреждения аутодеструктивного поведения в учреждениях уголовно-исполнительной системы // Информ. обеспечение правоохр. деятельности: проблемы, тенденции, перспективы: Сб. науч. ст. – Калининград: Юрид. ин-т МВД России, 2007. – С. 215-221. **18. Шестопалова Л.М.** Самоубийство та доведення до самогубства: заходи протидії: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. – К., 2001. – 20 с.

**ЛИЧНОСТЬ ПОТЕРПЕВШЕГО КАК ЭЛЕМЕНТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОВЕДЕНИЯ ДО САМОУБИЙСТВА**
Керик Л.И.

Статья посвящена исследованию личности потерпевшего как структурного элемента криминалистической характеристики доведения до самоубийства. Данные о потерпевшем позволяют полнее охарактеризовать личность преступника, мотивы совершения преступления, объяснить, почему был выбран данный способ совершения преступления. Предложено изучение таких взаимосвязей: (а) личность потерпевшего от доведения до самоубийства – личность преступника; (б) личность потерпевшего – способ совершения преступления – следы преступления; (в) личность потерпевшего – способ совершения преступления – личность преступника; (г) время, обстановка, место преступления – личность потерпевшего.

Ключевые слова: доведение до самоубийства, личность потерпевшего, портрет самоубийцы, конфликт «преступник – жертва».

**PERSONALITY OF A VICTIM AS AN ELEMENT OF CRIMINALISTICS
DESCRIPTION OF DRIVING INDIVIDUALS TO SUICIDE**
Kerik I.I.

The article is devoted to the research of a personality of a victim as a structural element of criminalistics description of driving individuals to suicide. Information about a victim allow completer to describe personality of a criminal, reasons of perpetration of a crime, explain why this method of perpetration of crime was chosen. The study of such intercommunications is offered as: (a) personality of a victim driving individuals to suicide – personality of a criminal; (b) personality of victim – a method of perpetration of a crime – tracks of a crime; (c) personality of victim – a method of perpetration of a crime – personality of a criminal; (d) time, situation, a place of a crime – personality of a victim.

Key words: driving individuals to suicide, personality of a victim, portrait of a suicide, conflict «criminal–victim».

Надійшла до редакції 02.07.2010 р.